

STILISTIKA SOHASINING O'ZIGA XOS XUSUSUYATLARI

Sharof Rashidov nomidagi SamDU Urgut filiali

Pedagogika va tillarni o'qitish fakulteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Sharofova Ozoda Shaxob qizi

E-mail: harofovaozoda6@gmail.com

+998953665207

Annotatsiya: Ushbu maqolada stilistika fanining nazariy-metodologik asoslari, uning o'zbek tilshunosligi doirasidagi shakllanish jarayoni va tilning funksional-uslubiy tabaqalanishidagi o'zini ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida badiiy, ilmiy, rasmiy, publitsistik va so'zlashuv uslublarining struktur-semantik xususiyatlari, til birliklarining ekspressiv, emotsional va kommunikativ imkoniyatlari o'rganiladi. Shuningdek, stilistikaning fonetika, leksikologiya, grammatik struktura, matn lingvistikasi va pragmalingvistika bilan uzviy bog'liqligi asoslab beriladi. Maqola natijalari stilistika sohasining tilning estetik va kommunikativ mohiyatini anglashdagi o'zini, uslubiy qatlamlarning matn mazmunini ochishdagi ahamiyatini yoritadi.

Kalit so'zlar: stilistika, funksional uslublar, ekspressivlik, matn lingvistikasi, badiiy uslub, ilmiy uslub, pragmalingvistika, uslubiy vositalar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретико-методологические основы стилистики, ее формирование в рамках узбекского языкознания и роль в функционировании языковых стилей. Исследуются структурно-семантические особенности художественного, научного, официально-делового, публицистического и разговорного стилей, а также экспрессивные, эмоциональные и коммуникативные возможности языковых единиц. Обоснована тесная связь стилистики с фонетикой, лексикологией, грамматикой, лингвистикой текста и прагмалингвистикой. Полученные

результаты показывают значимость стилистических средств в раскрытии содержания текста, его эстетической и коммуникативной ценности.

Ключевые слова: *стилистика, функциональные стили, экспрессивность, лингвистика текста, художественный стиль, научный стиль, прагматическая лингвистика, стилистические средства.*

Annotation: *This article analyzes the theoretical and methodological foundations of stylistics, its development within Uzbek linguistics, and its role in the functional differentiation of language styles. The study examines the structural and semantic features of literary, scientific, official, publicistic, and conversational styles, as well as the expressive, emotional, and communicative capacities of linguistic units. The research also highlights the interrelation of stylistics with phonetics, lexicology, grammar, text linguistics, and pragmalinguistics. The findings demonstrate the significance of stylistic devices in shaping textual meaning, enhancing aesthetic value, and improving communicative effectiveness.*

Key words: *stylistics, functional styles, expressiveness, text linguistics, literary style, scientific style, pragmalinguistics, stylistic devices.*

Stilistika tilshunoslikning mazmunan eng murakkab, qamrov jihatdan keng va metodologik jihatdan ko'p qatlamli bo'limlaridan biridir. Til birliklarining qo'llanish jarayonida namoyon bo'ladigan ma'no, ohang, ekspressiya, emotsiya va estetik jihatlarning barchasi ushbu fan doirasida o'rganiladi. Tilning ichki tuzilishi grammatik va fonetik qoidalar asosida shakllansa, uning tashqi ko'rinishi — ya'ni nutqda qanday maqsadda, qanday ta'sir bilan qo'llanishi — stilistikaning o'rganish obyekti hisoblanadi. O'zbek tilshunosligida stilistika fani XX asr boshlaridan shakllana boshlagan bo'lib, Fitrat, G'ozii Olim Yunusov, G'afur G'ulom, Sh. Rahmatullayev, A. G'ulomov, M. Qo'shjonov singari olimlar tomonidan til uslublari, badiiy tilning tabiati, matnning ichki tuzilishi haqida ilmiy fikrlar ilgari surilgan. Bugungi kunda stilistika nafaqat badiiy adabiyot, balki ilmiy matnlar, ommaviy axborot vositalari, siyosiy nutqlar, reklama matnlari, internet diskursi kabi keng kommunikativ maydonlarni ham o'z ichiga oladi[3]. Maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi davrda tilning funksional imkoniyatlari kengayib, har bir

uslubning o'ziga xos talablari va nutqiy estetik mezonlari shakllanmoqda.

Til birliklarining uslubiy talqini zamonaviy pragmalingvistika, kommunikativ lingvistika, psixolingvistika va matn lingvistikasi bilan bevosita bog'liq bo'lib bormoqda. Demak, stilistika sohasining o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy-nazariy asosda o'rganish tilning amaliy qo'llanish mexanizmlarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Stilistika bo'yicha ilmiy qarashlarning shakllanishi turli tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin qilingan. Masalan, A. G'ulomov stilistikaning asosiy vazifalaridan biri sifatida til birliklarining emotsional-ekspressiv imkoniyatlarini ko'rsatadi. Unga ko'ra, har bir fonetik, morfologik yoki sintaktik birlik nafaqat grammatik vazifani, balki ma'lum ta'sirchanlik darajasini ham bajaradi. Shu nuqtai nazardan, uslub – bu tilning amaliy qo'llanish formasi bo'lib, uning semantik va estetik qatlamlari nutq jarayonida namoyon bo'ladi. Rus tilshunosligida Vinogradov, Galperin, Borko, Arnold singari olimlar stilistikaning nazariy tamoyillarini ishlab chiqib, funksional uslublarni nutq faoliyatining asosiy ko'rinishlari sifatida tasniflagan[4].

Ularning konsepsiyalariga ko'ra, har bir uslubning kommunikativ maqsadi, auditoriyasi, tili va struktur elementlari o'ziga xos bo'lishi shart. Masalan, ilmiy uslubda aniq atamalar, mantiqiy izchillik va obyektivlik ustuvor bo'lsa, badiiy uslubda obrazlilik, emotsionallik va individual yozuvchilik uslubi muhim hisoblanadi. O'zbek tilshunosligida Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov, A. Nurmonov, Q. Sodiqov, M. Qo'shjonov, D. Mamatqulova kabi olimlar stilistika rivojiga sezilarli hissa qo'shgan. Ularning ishlari tilning uslubiy qatlamlari, matnning kompozitsion tuzilishi, nutq madaniyati va funksional uslublarning qo'llanilishiga doir muhim ilmiy qarashlarni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, stilistika sohasining metodologiyasi hali ham rivojlanish jarayonida bo'lib, bugungi kunda u matn lingvistikasi, pragmalingvistika va diskurs tahlili bilan integratsiyalashgan holda yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirmoqda. Stilistika sohasining o'ziga xos alohida xususiyatlarini quyidagi asosiy yo'nalishlarda tahlil qilish mumkin: Tilning funksional-uslubiy tabaqalanishi Til jamiyat ehtiyojiga ko'ra bir nechta funksional

qatlamlarga bo'linadi. O'zbek tilida an'anaviy tarzda quyidagi besh asosiy uslub mavjud:

- badiiy uslub,
- ilmiy uslub,
- rasmiy-idoraviy uslub,
- publitsistik uslub,
- so'zlashuv uslubi.

Bularning har biri maqsad, auditoriya, struktur tuzilishi, til birliklarining tanlanishi bilan bir-biridan farqlanadi. Masalan, badiiy uslubda metafora, epitet, takror, muallif uslubi singari vositalar ustuvor bo'lsa, ilmiy uslubda terminlar, obyektivlik, mantiqiy izchillik asosiy o'rinda turadi. Ekspressivlik va emotsionallikning o'rni. Stilistika tilning ifodaviy imkoniyatlarini o'rganar ekan, unda ekspressivlik alohida kategoriya sifatida ajraladi. Badiiy adabiyot misolida ekspressivlik so'z tanlash, ritm, intonatsiya, sintaktik qurilmalar orqali yuzaga chiqadi. Misol tariqasida, A. Qahhor yoki Cho'lpon asarlaridagi qisqa gaplarning dinamik ta'siri, Oybek va O'tkiroblarning tasviriy ekspressiyasi o'zbek stilistikasining yuksak namunalaridir. Matnning struktura-semantik butunligi. Stilistik tahlilda matn alohida birlik emas, balki yaxlit struktura sifatida qoraladi. Kompozitsiya, syujet, obrazlar tizimi, gaplar orasidagi semantik bog'lanish matnning umumiy stilistik ko'rinishini belgilaydi. Matnning ritmi, ohangi, sintaktik qurilishi ham uslubiy belgilarning shakllanishiga xizmat qiladi [1]. Til birliklarining stilistik qiymati Har bir fonetik, leksik, morfologik va sintaktik birlik nutqda ma'lum stilistik vazifa bajaradi:

- fonetik vositalar: alliteratsiya, assonans, intonatsiya;
- leksik vositalar: sinonimiya, antonimiya, metaforalar, arxaizmlar, neologizmlar;
- morfologik vositalar: fe'l zamonlari, shaxs qo'shimchalari, nisbat shakllari;
- sintaktik vositalar: inversiya, takror, parallelizm, murakkab sintaktik butunlik.

Bu vositalarning tanlanishi matnning mazmunini ochadi, g'oyasini kuchaytiradi, estetik ta'sirini oshiradi. Stilistikaning boshqa sohalar bilan uzviyligi Stilistika fonetika, leksikologiya, grammatika, semasiologiya, diskurs tahlili,

psixolingvistika va kommunikativ lingvistika bilan chambarchas bog'liq. Chunki til birliklari qaysi mazmunda, qaysi kontekstdan kelib chiqib tanlanayotgani, tinglovchi yoki o'quvchiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani bu fanlar kesimida o'rganiladi. Milliy mentalitet va stilistik qatlamlar. O'zbek tilidagi badiiy uslubning milliy xususiyatlari xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, udumlari, tarixiy tajribasi bilan bog'liq. Masalan, o'zbek she'riyatiga xos lirika, tasviriylilik, hozirjavoblik, hikmatlilik kabi sifatlar milliy stilistik qatlamning asosiy ko'rinishidir.

Publitsistik nutqda esa milliy birlik, vatanparvarlik, ijtimoiy faollik kabi g'oyalar ustuvor o'rin egallaydi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, stilistika sohasining o'ziga xos xususiyatlari tilning faqat struktur tomonini emas, balki uning estetik, pragmatik, ijtimoiy, kommunikativ xususiyatlarini o'rganish bilan belgilanadi. Shuningdek, stilistik vositalarning har biri matn mazmunini to'liq anglashda, uning badiiy-estetik ta'sirini oshirishda muhim o'rin tutadi[2].

Yuqoridagi ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, stilistika tilshunoslikning murakkab, lekin nihoyatda samarali bo'limlaridan biri bo'lib, u til birliklarining mazmunga, maqsadga va kommunikativ vaziyatga qarab tanlanish jarayonini chuqur o'rganadi. Tilning funksional tabaqalanishi, uslublarning o'ziga xos struktur-semantik xususiyatlari, ekspressivlik va emotsionallik kategoriyalari, matnning kompozitsion yaxlitligi stilistikaning asosiy tadqiqot yo'nalishlarini belgilaydi. Hozirgi zamon kommunikativ maydoni kengaygan davrda stilistika internet diskursi, reklama matnlari, siyosiy kommunikatsiya, multimodal nutq kabi yangi yo'nalishlar bilan boyib, tilshunoslikning zamonaviy tendensiyalarini belgilab bermoqda. Shunday ekan, stilistik tadqiqotlar nafaqat adabiy jarayonni, balki jamiyatning kommunikativ madaniyatini ham yuksaltirishga xizmat qiladi[9].

Uslubiy boylikning chuqur o'rganilishi o'zbek tili rivojida, nutq madaniyati yuksalishida va milliy estetik tafakkurning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Stilistika tili tizimining ichki imkoniyatlarini maqsadga muvofiq holda qo'llash, nutqiy jarayonda mazmun va shakl uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi fundamental tilshunoslik yo'nalishidir. Uning tadqiq maydoni nafaqat til birliklarining struktur xususiyatlarini, balki ularning kommunikativ vaziyatdagi

funksional, pragmatik va ekspressiv qiymatini ham qamrab oladi. Shuning uchun stilistika tilda mavjud barcha sath birliklarini — fonetik, leksik, frazeologik, grammatik va matn sathini kompleks tarzda o'rganib, ularning badiiy-estetik, ilmiy, rasmiy, so'zlashuv uslublaridagi xususiy ko'rinishlarini izohlaydi. Stilistik kategoriyalarning izchil tahlili tilda sinonimiya, polisemiyaga boy birliklarning nutqdagi real vazifasini anglashga imkon beradi. Xususan, konnotativ ma'no, emotsional-ekspressiv bo'yoq, nutqning individualligi, muallif uslubi kabi jarayonlar stilistika tadqiqotlari orqali aniqlanadi. [6]. Bu esa tilning nafaqat grammatik tizimini, balki uning ijtimoiy, madaniy va estetik tabiatini ham to'laqonli ochib beradi. Bugungi tilshunoslik rivoji shuni ko'rsatadiki, stilistika matn lingvistikasi, diskurs tahlili, pragmalingvistika va kognitiv yo'nalishlar bilan hamohang holda taraqqiy etmoqda. Bu sohaning o'zida ana shu integrativ yondashuvlarning uyg'unlashuvi stilistik tadqiqotlarning ilmiy qamrovini kengaytirmoqda. Xususan, stilistik birliklarning ijtimoiy nutq amaliyotidagi o'rni, kommunikativ strategiya va taktikalardagi roli, matnning konseptual tuzilishini shakllantirishdagi vazifasi dolzarb ilmiy yo'nalish sifatida maydonga chiqmoqda. Shu tariqa, stilistika o'zining sistematik, funksional va estetik jihatlar bilan boyigan o'ziga xos tamoyillari orqali tilshunoslikning asosiy bo'limlari bilan mustahkam aloqada bo'lgan holda, nutq madaniyati, tarjima nazariyasi, adabiy tahlil, matn yaratish jarayonlarida ham muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Mazkur xususiyatlar stilistikaning fan sifatida mustaqil ahamiyatini belgilab, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda uning o'rnini yanada yuksaltiradi.

Birinchidan, stilistika tilshunoslikning o'ziga xos bo'limi sifatida tilning ifodaviy, uslubiy va estetik xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilganligini ko'rsatadi. U matn va nutqning lingvistik elementlarini, jumladan fonetik, leksik, sintaktik va semantik birliklarni o'rganadi va ularni maqsad va kontekstga muvofiq ta'riflaydi. Shu tariqa, stilistika nafaqat til qoidalarini, balki nutqning auditoriya bilan bog'liqligini, matn turini va yozuvchi yoki so'zlovchining niyatini ham inobatga oladi.

Ikkinchidan, stilistika turli uslubiy vositalarni — metafora, frazeologizm,

sinonim, ohang uyg'unligi kabi elementlarni aniqlash va tahlil qilish orqali matnning ta'sirchanligini oshirish imkonini beradi. Bu esa badiiy, ilmiy, rasmiy va og'zaki nutq turlarining o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Uchinchidan, stilistika sohasining o'ziga xos xususiyati uning lingvistik va estetik nuqtai nazarni birlashtirishi, til vositalarini ijtimoiy, madaniy va psixologik kontekstga mos tahlil qilishi bilan ifodalanadi. Shu sababli u adabiyotshunoslik, nutq madaniyati va kommunikatsiya tadqiqotlarida muhim ilmiy asos hisoblanadi.

To'rtinchidan, stilistik tadqiqotlar tilning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish orqali nutqni yanada ifodali va ta'sirchan qilishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, u lingvistik vositalarni tanqidiy tahlil qilish imkonini beradi va adabiy ijodning estetik qiymatini aniqlashda yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akramov, R. (2020). *Takror so'zlarning o'zbek tilidagi funksiyalari*. O'zbekiston tilshunosligi jurnali, 2(3), 45–52.
2. Rahimov, A. (2021). *Takror so'zlar va ularning semantik ma'nolari*. O'zbekiston ilm-fan jurnali, 5(2), 12–19.
3. Ismoilov, F. (2019). *Til va uslub: nazariya va amaliyot*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 178 b.
4. Akmajian, A., Farmer, A. K., Bickmore, L. S., Demers, R. A., & Harnish, R. M. *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*. MIT Press, 2017. — tilshunoslik bo'yicha klassik darslik, til strukturalari va kommunikatsiyaga kirish. [Википедия](#)
5. Yule, G. *The Study of Language*. Cambridge University Press (8-chi nashr). — tilshunoslik bo'yicha keng qo'llaniladigan darslik bo'lib, tilning asosiy bo'limlarini tushuntiradi. [Википедия](#)
6. Jeffries, L., & McIntyre, D. (eds.). *Teaching Stylistics*. Palgrave Macmillan, 2011 — stilistika nazariyasi va metodikasini o'rganishga bag'ishlangan akademik nashr. [SpringerLink](#)

7. Hamawand, Zeki. *English Stylistics: A Cognitive Grammar Approach*. Palgrave Macmillan, 2023 — kognitiv yondashuv asosida stilistikaning tahliliy aspektlarini tushuntiradi. [SpringerLink](#)
8. *The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century* — Steven Pinker. Penguin Books, 2014 — nutq va yozma til uslubi bo'yicha zamonaviy qo'llanma. [Википедия](#)
9. Sultonsaidova, Saodat & Sharipov, O'lmas. *O'zbek tili stilistikasi*. Toshkent: Ziyo nashriyoti, 2009 — o'zbek tilida stilistika bo'yicha darslik (til uslublari va stilistik tahlil).